

Bispens sidste hvilested?

Middelalderlige bispens seglstamper fundet på kirkegårde

Af Michael Andersen

1. Indledning

Med sin underskrift gør man i dag et dokument rets-gyldigt. I Norden kendes denne praksis helt tilbage fra den ældre middelalder, hvor man kunne sætte sit navn under breve, gerne efterfulgt af det latinske *manu propria*, når man ville bekræfte indholdet. Langt almindeligere var det dog at besegle. I Danmark lader denne skik sig følge tilbage til 1000-årene.

Ved beseglingen trykkede man sin seglstampe, et instrument af metal (i sjældnere tilfælde ben, tand eller rav) i en klump voks. Herved dannedes et aftryk, som ved hjælp af en snor eller en strimmel pergament gennem voksklumpen var fæstnet til dokumentet. I sjældnere tilfælde kunne man besegle med et aftryk i metal (bly, sølv eller guld), en såkaldt bulle. Dette var forbeholdt paven og Europas mægtigste fyrster og kendes ikke fra bevarede danske breve.

Med ordet "segl" betegner man både aftrykket og instrumentet til at præge det med. Begge bærer de jo det samme billede (på stampen dog i negativ). Der opstår med andre ord risiko for forvekslinger. I det følgende anvendes derfor seglstampe (eller blot stampe), når talen er om prægeinstrumentet, og seglaftryk (eller blot aftryk), når det handler om det færdige resultat på dokumentet.

Seglstampen var et yderst værdifuldt instrument, som ikke gerne skulle havne i de forkerte hænder.

Den, der havde fået stampen i hænde, kunne udstede dokumenter i ejerens navn. Derfor var det gennem store dele af middelalderen praksis at lade stampen følge sin ejer i graven, eventuelt efter at den for en sikkerheds skyld var blevet knust eller udsat for en fil.

Som en hovedregel vil man derfor gå ud fra, at en seglstampe, der er fremkommet i den indviede jord under kirkegulvet eller på kirkegården, er vidnesbyrd om en begravelse. Da det ofte vil være muligt at bestemme seglstampens ejer, vil man i sådanne tilfælde have mulighed for at fastlægge, hvor den pågældende fandt sit sidste hvilested.¹

Kirkegården er en klassisk fundlokalitet for middelalderens seglstamper. Ikke så få findes in situ i grave, men endnu flere fremkommer løst i kirkegårdsjorden, som jo er karakteriseret ved at være gennemgravet ved talrige lejligheder.

I 1953 blev hospitalsforstander Asser Niensens seglstampe fundet i en grav i Skt. Jørgensbjerg kirke i Roskilde. Seglstampen svarede til aftrykket på et brev, der opbevares i Rigsarkivet. Da brevet var dateret den 18/5 1456, lod det sig således fastlægge, at skelettet i graven udgjorde de jordiske rester af Asser Nielsen, som altså var død efter denne dato.²

Situationen var en anelse mere kompliceret i 1990, da et stykke af en seglstampe blev fundet i omrodet jord umiddelbart syd for Roskilde domkirkes kor.

Fig. 1. Fragment af seglstampe for biskop Oluf af Roskilde (1301-20) samt rekonstruktion af stampen. Roskilde Museum inv. nr. 1350/90 x 29. Foto: Flemming G. Rasmussen.

Efter rekonstruktion og sammenligning med bevarede seglaftryk kunne det fastslås, at stampen havde tilhørt biskop Oluf af Roskilde (1301-1320) (fig. 1). Biskoppen er kendt som Vor Frue kapels bygherre, og det vides, at han efter sin død blev begravet i kapellet, som stod færdigt i 1310.³

Bygningen blev nedrevet i 1774. Hvad der blev af biskoppens jordiske rester, ved vi ikke i dag. De er vel blevet genbegravet et sted i eller ved domkirken. Seglstampen er blevet knust i forbindelse med den oprindelige begravelse, hvorefter delene er blevet kastet i graven til den afdøde efter tidens skik. Frag-

mentet, der kom til veje for nylig, er upåagtet havnet i jorden uden for domkirken, da bispegraven blev sløjffet.

Var der ikke bevaret efterretninger om bisp Olufs gravsted, ville man alligevel med baggrund i arkæologien hævde, at hans gravsted måtte have været, hvor hans seglstampe blev fundet.

Der findes imidlertid tilfælde, hvor tolkningen som gravfund må give stof til eftertanke, hvor andre tolkningsmuligheder må prøves, skønt en seglstampe er fundet på en kirkegård. I det følgende skal en gruppe middelalderlige seglstamper tilhørende bis-

kopper fra Sverige, Norge og Island gøres til genstand for nærmere undersøgelse, idet disse segl har det til fælles, at de måske ikke helt er, hvad de ud fra en umiddelbar arkæologisk betragtning måtte give sig ud for at være.

Der er tale om seglstamper, hvis aftryk er både smukke og interessante. Større debat ville aftryk fra dem imidlertid næppe vække. Hvis man derimod studerer disse seglstamper som arkæologiske objekter, hvis man med andre ord inddrager deres materiale, forarbejdning og ikke mindst fundomstændighederne, så vil man opdage, at disse segl rummer stof til eftertanke.

Middelalderlige bispesegl kendes fra talrige aftryk, ophængt som det var tidens skik under breve på pergament. Langt sjældnere er bispernes seglstamper. De ældste bevarede bispesegl i Norden stammer fra Sverige og Danmark i 1160-erne. Det drejer sig om seglene for den svenske ærkebiskop Stefan (1164-67) og den danske bisp Radulf af Ribe (1166-71). På denne tid har brugen af segl været almindeligt udbredt blandt biskopper i Norden, og vi kender da også til brug af segl i disse kredse længe før. Således beretter Roskildekrøniken, som er nedskrevet omkring 1138, hvorledes bisp Vilhelm af Roskilde i 1072 eller 1073 lod en godsgave til domkirken besegele "med segl og privilegium".⁴

Biskop Radulfs segl kendes ikke alene fra aftryk, som det gælder ærkebiskop Stefans. Radulfs seglstampe, den ældste bevarede for en biskop i Norden, kan ses på Nationalmuseet i København.⁵ Stampen er fremstillet af bronze, det hyppigst forekommende materiale, når det drejer sig om middelalderlige seglstamper. Det er således det materiale, man vil forvente anvendt til en biskops stampe, hvis den da ikke er udført i sølv.

Fig. 2. Seglstampe for biskop Henrik af Stavanger (1207-24). Universitetets Oldsaksamling inv. nr. C. 9261. Foto: Universitetets Oldsaksamling.

2. En gruppe seglstamper af bly for nordiske middelalderbisper

Imidlertid findes der en gruppe nordiske bispestamper, som er fremstillet af bly, et umiddelbart overraskende materiale til så fremstående personers brug. Yderligere forholder det sig således, at der ikke alene

Fig. 3. Seglstempe for biskop Magnus af Växjö (ca. 1292-1319) i Nationalmuseet, København. Nationalmuseet inv. nr. 1619. Foto: Nationalmuseet.

er tale om et usædvanligt valg af materiale. Det er også karakteristisk for disse stemper, at de er fremkommet under usædvanlige omstændigheder. De er ganske vist kommet til veje på kirkegårde, men langt fra stiftskirken og stiftet i det hele taget.

Fig. 4. Bagsiden af biskop Magnus' seglstempe i Nationalmuseet, København. Nationalmuseet inv. nr. 1619. Foto: Nationalmuseet.

Betragter man disse seglstemperes motiver, deres ikonografi, alene, adskiller de sig næppe fra andre samtidige eksemplarer. Man bliver med andre ord ikke klogere, hvis man nøjes med at studere aftryk af seglene. Der er tale om en gruppe seglstemper, som

Fig. 5. Moderne aftryk af biskop Magnus' seglstempe i Nationalmuseet, København. Foto: Flemming G. Rasmussen.

kræver en arkæologisk tilgang, hvis man skal nærme sig en forståelse.

Vi skal derfor se nærmere på disse segl i det følgende. Det drejer sig om følgende fund:

A) Biskop Henrik af Stavangers (1207-1224) segl-

Fig. 6. Seglstempe for biskop Magnus af Växjö (ca. 1292-1319) i Statens Historiska Museum, Stockholm. Statens Historiska Museum inv. nr. 21248:2. Foto: Statens Historiska Museum.

stampe af bly (fig. 2).⁶ Fundet på tomten for den nedlagte Mejlby kirke, Harridslev sogn, Støvring herred, Randers amt. Universitetets Oldsaksamling, Oslo, inv. nr. C. 9261.

B) Biskop Magnus af Växjös (ca. 1292-1319) segl-

Fig. 7. Seglstempe for biskop Jon af Skalholt. Købstadmuseet Den Gamle By inv. nr. A. M. 81. Foto: Nationalmuseet.

stampe af bly (fig. 3-4). Fundet på Fakse kirkegård, Fakse sogn, Fakse herred, Præstø amt. Nationalmuseet, København, inv. nr. 1619.

C) Biskop Magnus af Växjö's (ca. 1292-1319) seglstempe af bronze (svarer til stampe B) (fig. 5-6). Fintested ukendt. Statens Historiska Museum, Stockholm, inv. nr. 21248:2.

Fig. 8. Bagsiden af biskop Jons seglstempe. Købstadmuseet Den Gamle By, Århus, inv. nr. A. M. 81. Foto: Nationalmuseet.

D) Biskop Jon af Skalholt's seglstempe af bly (fig. 7-8). Ikke mindre end fem bisper fra Skalholt har heddet Jon. Deres embedsperioder falder i tiden fra 1322 til 1433. Stampen kan med størst sandsynlighed

tilskrives den Jon, der beklædte embedet 1406-13.⁷ Fundet på tomten for karmeliterklostret i Århus, Århus amt. Købstadmuseet Den Gamle By, Århus, inv. nr. A. M. 81.

E) En ukendt biskop Henriks seglstampe af bly (fig. 9).⁸ Fundet på tomten for Hemsedal stavkirke i Norge. Universitetets Oldsaksamling, Oslo, inv. nr. C. 31615.

Det første, man vil lægge mærke til, når man studerer listen over disse bispers seglstamper, er, at det samme segl tilsyneladende forekommer to gange. B og C repræsenterer den samme person. Stampen i Stockholm er fremstillet af bronze, mens eksemplaret i København er af bly. Her ophører forskellene. Ved sammenligning af stamperne viser det sig, at de er ganske identiske, hvad angår form, mål, tekst og motiver. Dette gælder helt ned i detaljerne. Således er de ikke alene forsynet med den samme uafsluttede tekst på bagsiden. Også en fejl i form af et hak, der ses i bagsidens midterfelt, går igen hos dem begge. Man kunne tro, at den ene var en kopi fremstillet efter den anden, men det kan næppe være tilfældet, al den stund en kopi gjort via en afstøbning vil blive en smule mindre end sit forlæg på grund af svind.

Vi skal vende tilbage til biskop Magnus' to stamper. I første omgang konstaterer vi blot, at der findes to identiske eksemplarer, samt at det eksemplar, hvor proveniensen er kendt, stammer fra Fakse kirkegård i det østlige Sjælland.

Ser man nærmere på de fem stampers fundsteder, vil det fremgå, at de fire af fundene er gjort i den indviede jord i eller ved en kirke. Det er ikke så bemærkelsesværdigt. Hvad der derimod må overraske er, at ingen af disse kirker eller kirkegårde er beliggende inden for den pågældende bisps stift, endside inden

Fig. 9. Seglstampe for en ukendt biskop Henrik, fundet ved Hemsedal kirke. Universitetets Oldsaksamling inv. nr. C 31615. Foto: Universitetets Oldsaksamling.

for det pågældende lands grænser. Vi ser her bort fra eksempel E, hvor bispen ikke lader sig nærmere identificere.

I tilfældet biskop Jon af Skalholt skal man være opmærksom på, at uanset hvilken bisp Jon, stampen har tilhørt, kan der ikke være tale om, at den pågældende er blevet gravlagt hos karmeliterne i Århus. Klosteret er formentlig først stiftet i slutningen af 1400-årene.⁹

Vi har altså at gøre med fem seglstamper, der alle må give anledning til nærmere undersøgelse, hvad angår materiale, fundsted og sluttelig også anvendelse.

I den udstrækning proveniensen er kendt, lader alle segl sig henføre til en kirke eller kirkegård. Ingen af dem er imidlertid fremkommet i en grav, hvilket åbner for to tolkningsmuligheder:

1) *Stamperne stammer fra grave.* Den almindelige omgravning på kirkegårdene har da blot bevirket, at ingen af dem er kommet for dagen in situ i forbindelse med en middelalderlig begravelse.

2) *Stamperne stammer ikke fra grave.* De skal da forstås som objekter, der har været i brug i kirken eller på kirkegården, og som efterfølgende er blevet kasseret eller tabt, hvor de blev brugt. Der kan tillige være tale om, at de er blevet skjult i jorden.

Hvis man forestiller sig, at stamperne er gravfund, vil den almindelige slutning være, at vi har at gøre med et antal bispegrave. De pågældende bisper skulle således efter almindelig skik have fået deres seglstamper med sig i graven.

Når den tolkning ikke virker umiddelbart tilfredsstillende, skyldes det tre forhold: Gravenes påfaldende placering i forhold til de pågældende bispers stifter, brugen af det ydmyge og skrøbelige bly, og endelig det at ingen af stamperne er brudt eller på anden vis gjort uanvendelig.

Almindeligvis blev en middelalderlig biskop gravlagt i sin domkirke, som det skete med den tidligere

nævnte biskop Oluf af Roskilde. Der kunne ske afvigelser, hvis slægten eksempelvis havde en gravkirke. Ærkebiskop Absalon af Lund († 1201) blev således efter eget ønske gravlagt i Sorø på Sjælland, hvor klosterkirken dannede rammen om Hvideslægts grave.

Når det hændte, at en højtstående person som en biskop døde på rejse, kunne det naturligvis ske, at han måtte begravnes fjernt fra hjemmet. Svend Nordmand af Roskilde († 1088) blev begravet på Rhodos, hvor han døde under sin pilgrimsfærd.

Litteraturen er imidlertid fuld af eksempler på, at man gjorde, hvad der var muligt for at transportere liget hjem. Saxo beretter, hvorledes man i 1100-årenes slutning saltede ligene af dræbte stormænd og anbragte dem i tønder med henblik på hjemtransport.¹⁰ Man kan fra arkæologiens verden bidrage med ærkebiskop Jakob Erlandsens († 1274) formodede grav i gråbrødrenes kirke i Lund.¹¹ Ærkebiskoppen endte sine dage på Rügen, men alligevel fandt han efter alt at dømme sit sidste hvilested i stiftsbyen – efter man syd for Østersøen formentlig havde køgt og skeletteret hans lig med henblik på transport.

Det hændte, at stridigheder medførte, at en biskop måtte forlade sit stift for at drage i eksil, ligesom biskopper kunne være udnævnt i årevis uden at have sat deres ben i det aktuelle stift. Fænomenet er således velkendt fra det norrøne bispesæde på Grønland i den senere del af middelalderen.

At nogle af disse muligheder skulle have været gældende i alle de nævnte bispers tilfælde er imidlertid næppe troligt og i hvert fald ikke kildemæssigt bekræftet.

Der var heller ikke så langt fra Mejlby til Stavanger eller fra Fakse til Växjö, at hjemtransport var umulig. Og skulle det alligevel være, at Magnus af Växjö el-

ler Henrik af Stavanger var blevet begravet i dansk jord, så må det undre, at man valgte så påfaldende afsidesliggende begravelsespladser som Fakse eller Mejlby.

Vi må konkludere, at de fundne seglstamper ikke kan tages til indtægt for middelalderlige bispegrave de pågældende steder og heller ikke i Århus Karmeliterkloster. Hvorledes skal forekomsten af disse bispe-segl i så fald forklares? Anvendelsen af bly til deres fremstilling må give anledning til nærmere overvejelser.

3. Seglstamper af bly

Middelalderens seglstamper blev i alt væsentligt fremstillet af bronze, sølv eller bly. I sjældne tilfælde fandt ben, tand eller rav anvendelse. Bly kendes fra talrige fund af senmiddelalderlige stamper, der har tilhørt mindre fremtrædende personer, eksempelvis byernes borgere og velhavende bønder.

Fra den tidlige middelalder kendes blystamper fra de højeste samfundslag. Således er den ældste seglstampe, som til dato er fundet i Danmark, fremstillet af bly. Den har tilhørt grev Balduin IV af Flandern (988-1035). Den store og fornemt udførte stampe blev indleveret til Nationalmuseet i 1906, efter den var fundet i Læborg i Jylland.¹²

Fra 1100-årene kendes de interessante forhold omkring den tyske konge (senere kejser) Frederik Barbarossas bestilling af seglstamper.¹³ Da han besteg tronen, hørte bestillingen af stamper til hans første handlinger. Den 9. marts 1152 bad han i et brev en abbed skaffe ham stamper til fremstilling af seglaftryk i både voks og guld. Allerede den 18. marts forelå en stampe af sølv til brug i voks. Ti dage senere fik han tillige leveret en dublet heraf i bly, samt udstyr til at præge buller (seglaftryk i metal) i guld.

Fig. 10. Seglstampe for ukendt biskop, fundet ved Roskilde domkirke. Nationalmuseet inv. nr. 12316. Foto: Nationalmuseet.

Ikke alene er det interessant at fornemme den hast, der har kendetegnet projektet. Man noterer sig også, at stampen til brug i voks blev leveret i både sølv og bly og det vel at mærke således, at blystampen blev leveret efter sølvstampen. Der har således ikke været tale om, at blystampen alene var fremstillet som en

midlertid foranstaltning, indtil guldsmeden havde færdiggjort den fornemme sølvstampe. Frederik Barbarossa har ønsket sig en dublet – til rejsebrug eksempelvis.

Skønt der således findes paralleller i bly til gruppen af bispestamper, så gælder ligheden alene ved en overfladisk betragtning. For det første synes gruppen af fornemme blystamper alene at høre den ældre middelalder til. Fra tiden efter 1200 kendes de næppe. For det andet er det kendetegnende for vor gruppe af bispestamper, at de alle mangler et greb. De kan naturligvis tænkes at have været forsynet med et greb af træ, omend det ikke er umiddelbart indlysende, hvorledes et sådant greb var fæstnet til stampen. Dette forhold er tillige et indicium om, at disse bispestamper ikke er, hvad de umiddelbart giver sig ud for at være.

Når det således er konstateret, at bispestamperne næppe er segl fremstillet til almindeligt brug, som efterfølgende har fulgt deres ejer i graven, hvorledes skal de så opfattes?

Ved en nærmere betragtning viser det sig, at flere af stamperne er behæftede med iøjnefaldende fejl i forarbejdningen. Det gælder således de to eksemplarer af biskop Magnus af Växjös segl, der er påbegyndt på den ene side, hvorefter håndværkeren har valgt at begynde forfra på den anden. Det gælder formentlig også biskop Jon af Skalhols seglstampe, som bærer svage antydninger af en bispefremstilling på den meget ujævne bagside.

I denne forbindelse er det rimeligt at henlede opmærksomheden på et fund fra Roskilde domkirkes kirkegård (fig. 10). Her blev der i 1850 fundet en ufærdig bispestampe af bronze.¹⁴ Det spidsovale segl er tydeligvis blevet kasseret uden at være blevet gjort færdigt. Således mangler omskriften fuld-

stændig. Kun det indledende + er det blevet til. En støbefejl synes at have været årsag til kassationen. Roskildestampen er i nøje overensstemmelse med de behandlede stamper, hvad angår både findested og den uafsluttede forarbejdning. Har man fremstillet seglstamper ved domkirken, eller skal forklaringen på findestedet søges i andre forhold? Vi vender tilbage til dette spørgsmål i artiklens slutning.

4. Mulige forklaringer på seglstampernes oprindelige formål

Det skal ikke her forsøges at give den definitive forklaring på, hvorfor disse særprægede bispestamper af bly blev fremstillet. Her skal alene peges på et antal forklaringsmodeller, som det må være op til den fremtidige forskning at godtage eller forkaste.

Prøvestykker og midlertidige segl

Kan man forestille sig, at de behandlede bispestamper er prøvestykker, fremstillet i det let bearbejdelige bly, således at de forud for seglets endelige udfærdigelse kunne sendes til godkendelse hos bestilleren? Bestilleren ville kunne anvende blystampen som en midlertid beseglingsmulighed, indtil det egentlige segl var færdigt fra guldsmedens eller signetstikkerens hånd.

Det er også tænkeligt, at en seglstampe af bly blev skåret til brug ved en specifik lejlighed, hvor beseglingen af et dokument skulle finde sted i det fremmede, og hvor ejeren ikke ville risikere at rejse med det sædvanlige segl.

Imod begge tolkninger taler det forhold, at der eksisterer to ens stamper for biskop Magnus af Växjö, begge med samme fejl på bagsiden. Ingen af de to tolkningsmodeller lader sig verificere.

Stedfortrædelsegl

Kan man forestille sig, at en stedfortræder fik et blysegl med sig i stedet for sin herres sædvanlige segl? Det ville forklare brugen af det billige og skrøbelige materiale, for stampen skulle kun bruges få gange. En seglstampe var imidlertid et personligt instrument, som ejeren juridisk hæftede for, uanset hvem der i øvrigt havde fået det i hænde. Beseglingen svarede til vore dages underskrift.

Kunne man da sende sit segl med en anden? Har vi med andre ord middelalderlige belæg for, at stedfortrædere kunne medbringe deres herres segl?

Der findes en række tilfælde fra 1300- og 1400-tallet, der bekræfter denne praksis under varierende former. Da Valdemar Atterdag i årene 1344-46 var i færd med at sælge Estland til Den Tyske Orden, sendte han en udsending, ridderen Stig Andersen, til Reval med henblik på at få forhandlingerne afsluttet med nedfældelsen af en salgsaftale.¹⁵ Til det formål skulle Stig Andersen have et segl.

De juridiske detaljer omkring salget af Estland er veldokumenterede, og det fremgår, hvorledes Stig Andersen drog afsted i 1344 med dels et kongeligt sekret (en af kongens mindre seglstamper), dels med et brev, der gav ham tilladelse til at lade skære et majestætssegl, når han kom frem: "... vi giver nærværende breviser, den velbyrdige ridder, herr Stig Andersen, vor elskede høvedsmand i Reval, fuldmagt til at lade et nyt segl forfærdige i vort navn til brug ved varetagelsen af vore forskellige anliggender og opgaver i Estland og myndighed til at bruge dette segl lovformeligt til vor nytte og tarv, idet vi til fulde vil stadfæste og ganske anerkende, hvad samme herr Stig på ret og rimelig måde måtte lade skrive under vort nævnte segl".¹⁶

Fig. 11. Dåsen med de fire bispesegl fra Halltorp kirke. Foto: ATA. N. Lageyren.

At det virkelig gik sådan for sig, bekræftes af brev-materialet, som viser en udformning af majestæts-seglet på Stig Andersens diplomer udstedt i Estland, som adskiller sig i detaljerne fra det vanlige majestætssegl, som kongen selv anvendte i Danmark. En stadsskriver i Reval, som skrev en lille Danmarkskrønike 1346-58, anførte da også om kong Valdemars salg af Estland: "... han afhændede hertugdømmet

fra Riget Danmark ved sin udsending hr. Stig, ridder, som lod skære kongens segl i staden Reval”.¹⁷

Stig Andersen kunne således på én gang rejse med kongens sekret og medbringe en tilladelse til at lade et majestætssegl skære. Det sidste skal nok ses i lyset af, at det trods alt var for risikabelt at begive sig på udlandsrejse med majestætsseglet i bagagen. Skulle han blive udsat for overfald, var risikoen alene, at han mistede det lille og mindre betydningsfulde sekretssegl. Hertil kommer naturligvis, at der kunne være brug for majestætsseglet hjemme i Danmark, mens Stig Andersen var på rejse.

Udvekslingssegl

Med dette navn kan man betegne det forhold, at to parter udvekslede stamper (eller signeter som de også kaldes), hvormed de hver især kunne besegele breve til modparten. Afsenderen satte således modtagerens stampe under brevet. Dermed kunne modtageren vide sig sikker med hensyn til afsenderens autenticitet. Det har formentlig også spillet ind, at modtageren således kunne sikre sig, at brevet var beseget af afsenderen personligt.

Pave Gregor 11. takkede i et brev af 23/8 1375 kong Valdemar Atterdag for det signet (den stampe), som kongen havde sendt ham.¹⁸ Paven anvendte kongens signet på takkebrevet og sendte som modydelse sit signet til kongen, idet han bemærkede, at kongen ikke skulle vurdere det efter dets værdi, men som et symbol på pavens faderlige og kærlige følelser. Er der tale om falsk beskedenhed fra Gregor 11.'s side, eller har der været tale om en blystampe?

I et brev dateret 15. oktober 1390 skrev pave Bonifacius 9. til dronning Margrete blandt andet: ”Vi sender derfor Dig, høje dronning, et signet, hvis i voks aftrykte form vi har beholdt hos os, hvormed Du

kan tilkendegive os, hvad der ligger Dig på hjerte”.¹⁹ Man beholdt naturligvis et aftryk af den stampe, som man sendte til modparten. Således var man til enhver tid i stand til at kontrollere autenticiteten af de breve, man modtog.

De omtalte bispestamper af bly kan meget vel indpasses i dette mønster. Det forklarer, hvorfor de forekommer uden for den pågældende biskops stift, og materialet, det ydmyge bly, har været fuldt tilstrækkeligt til brug ved udveksling.

Sigillum citationis

Når det forekom, at en stedfortræder kunne rejse med sin herres seglstampe, så kunne det vel også hænde, at selve besiddelsen af denne seglstampe kunne benyttes til at identificere stedfortræderen som den ægte budbringer eller fuldmægtig.

Denne anvendelse af seglet kendes fra europæisk middelalder under betegnelsen ”sigillum citationis” og forbindes almindeligvis med besiddelsen af et løst aftryk i voks eller bly – ikke påhæftet et brev – af den pågældendes herres segl.²⁰ Anvendelse af stamper til dette formål er såvidt vides ikke dokumenteret, men også denne forklaringsmodel må indgå i diskussionen vedrørende bispestamperne af bly.

Forfalskninger

Det må naturligvis også overvejes, om bispestamperne af bly slet og ret er forfalskninger. Segl blev eftergjort på forskellig vis i middelalderen. I visse tilfælde skete det i rent bedragerisk hensigt. Andre gange var der tale om såkaldt fromt bedrag, hvor man søgte at erstatte et uheldigvis tabt dokument ved at fremstille en kopi.

I Halltorp kirke på Smålands østkyst er der gjort mange fund fra middelalderen i kirkens understok-

værk. Blandt meget andet er der herfra fremdraget en kobberdåse med fire middelalderlige bispesamper af bly (fig. 11).²¹ Seglstamperne har ifølge deres omskrifter tilhørt bisperne Laurentius af Linköping, Uffe af Lund, Niels af Roskilde og Ivar af Odense, tre danske og en svensk biskop fra midten af 1200-årene. Deres embedsperioder var i årene 1240 til 1245 sammenfaldende. Fundet omfatter tillige aftryk i rød, grøn og hvid voks samt en ikke færdigskåret seglstampe af ben.

Foruden det velkendte materiale, bly, vil man også genkende fundlokaliteten. Dåsen med stamperne er fundet i en kirke, omend der ikke er tale om et jordfund. Her giver det slet ingen mening at overveje eksistensen af bispegrave.

Fundet er af Rune Norberg blevet tolket som et vidnesbyrd om sigilforfalskning.²² Dette er ikke stedet til at indgå i en større diskussion af det spændende Halltorp-fund, blot skal det understreges, at det forhold, at de fire stamper er blevet opbevaret sammen i en dåse, kunne tyde i retning af en gentagen anvendelse over længere tid. De synes ikke at være blevet fremstillet med henblik på brug ved en enkeltstående begivenhed.

Aflad

Endelig skal middelalderkirkens praksis omkring aflad bringes på tale. Aflad kunne gives af paven, kardinalerne, de særlige pavelige udsendinge og biskopperne. Der var forskel på, hvor megen aflad de forskellige kunne tildele. Kardinaler kunne således give 100 dage. Biskopperne kunne hver især tildele en person 40 dages aflad, men gik flere biskopper sammen, kunne afladen adderes.

En kirke eller blot et alter kunne modtage privilegium til at udstede aflad til besøgende. Dokumentet,

Fig. 12. Seglaftrykket som fandtes hængt om halsen på den afdøde biskop Ulger af Angers († 1148). Efter Urseau. Foto: Flemming G. Rasmussen.

der gav privilegium til at uddele aflad, kunne være beseglet af den lokale biskop. I mange tilfælde ser man imidlertid, at et forbavsende stort antal bisper, helt op til 13 eller 14, har sat deres segl under det samme afladsprivilegie. Det skal naturligvis ses i lyset af det forhold, at afladen lod sig addere.

Afladsprivilegiet til Roskilde domkirke dateret 24/6 1283 i Orvieto kan tages som eksempel på

Fig. 13. Bulle for pave Urban VI (1378-89) fundet ved Roskilde domkirke. Foto: Flemming G. Rasmussen.

denne praksis. Der gives aflad til alle, der støtter genopførelsen af Roskilde domkirke efter en brand. Brevet er beseglet af 10 bisper: Gebhard af Brandenburg, Bernardus af Numana, Johannes Evellinus, Batholomæus af Tortiboli, Guido af Pavia, Vincentius af Oporto, Bartholomæus af Grosseto, Sugerius af Cadiz, Robert af Ross og Asser af Växjö.²³ Tilsvarende fik Tårs kirke på Lolland afladsprivilegier i et brev beseglet 28/6 1434 af 13 bisper fra følgende stifter: Lund, Nidaros, Odense, Roskilde, Werden, Ratzeburg, Skara, Stavanger, Oslo, Strängnäs, Viborg, Hamar og Færøerne.²⁴

Skaren af beseglende bisper skal ses i lyset af, at det ikke var ualmindeligt at sende udsendinge fra kirker

i pengenød til de store kirkemøder for på den vis at drage nytte af, at så mange høje gejstlige var samlet på ét sted. Men har alle disse bisper virkelig været forsamlet, eller har nogle sendt deres segl i stedet for at møde op, hvorved de alligevel kunne figurere på afladsprivilegiet såvel som på andre dokumenter i forbindelse med mødet?

Tilsvarende kan man spørge, om kirkegængerne i Tårs og andetsteds fik et synligt bevis på deres andel i afladen? Kan man ligefrem forestille sig, at en kirke med afladsprivilegium har ligget inde med særlige (bly)stamper til brug ved udstedelse af beviser til de troende på, at de havde del i afladen? Som det vil være fremgået af ovenstående betragtninger, måtte bispesegl være passende at hænge under brevene.

Såvidt vides findes der imidlertid ikke sådanne afladsbreve bevaret, hvilket unægtelig svækker denne forklaring.

Gravsegl

Uden for Norden kendes bispesigneter af bly i adskillige tilfælde, såvidt vides dog ikke fra fund på kirkegårde.

Et enkelt eksemplar, som har tilhørt den engelske biskop Peter af Chester (1075-85), blev fundet i en afladsgrube i Chester.²⁵ Gruben befandt sig ikke i nærheden af domkirken. Alligevel har John Cherry foreslået, at der kan have eksisteret en forbindelse til domkirken, idet han opfatter fundet som et gravsegl. I givet fald skulle stampen være særligt fremstillet til at lægge i bispegraven i stedet for den kostbare originalstampe. Hvorledes stykket skulle være kommet så langt væk fra domkirken, lader sig ikke umiddelbart forklare, hvilket unægtelig svækker argumentationen noget.

Det fortjener nærmere undersøgelse, hvorvidt det i middelalderen er forekommet, at man har fremstillet stamper (ikke alene til bisper) specifikt til begra-

velsesbrug. Et fingerpeg i denne retning udgør fundet af et blysegl i positiv (altså ikke en stampe) i en fransk bispegrav fra midten af 1100-årene (fig. 12). Biskop Ulger af Angers, der døde 1148, blev gravlagt i fuldt ornat med et cirkulært segl, meget lig en bulle, i en silkesnor om halsen. På seglet ses biskoppen portrætteret med bispestaven i den ene hånd, mens den anden er løftet til velsignelse. Omskriften identificerer ham, idet der står SIGILLV VLGERII ANDEGA-VORVM EPI.²⁶

Seglet omkring biskop Ulgers hals udgør en slags mellemting mellem den vanlige seglstampe i graven og den lige så velkendte blytavle, som kendes fra en række danske og udenlandske standspersoners grave.²⁷ Det bedst kendte eksempel er tavlen, der blev fundet i Valdemar den Stores († 1182) grav i Skt. Bendts kirke i Ringsted. Det er værd at notere sig, at tre blytavler fra genbegravelser af biskper i Ribe domkirke er spidsovale, hvorved de i formen svarer til biskpernes segl.²⁸

Amuletter

The British Museum opbevarer i sine samlinger adskillige bispesigneter af bly, af dem er flere fundet i Themsen i London.²⁹ Såvel i Themsen som i Seinen er der fundet forholdsvis mange seglstamper fra middelalderen. De kan være tilfældigt tabt, men man kan også forestille sig, at de er blevet kastet i vandet for at undgå senere misbrug. Endelig må det overvejes, hvorvidt stamperne kan være blevet ofret.

I Themsen og i Seinen er der tillige fundet mange pilgrimstegn. Blandt flere forklaringer er, at de skulle være blevet ofret af hjemvendte pilgrimme.³⁰ Kan man forestille sig, at en seglstampe med billedet af en biskop – og her er det uden betydning, om den er ægte eller ej – har kunnet opfattes som en amulet i

Fig. 14. Biskop Magnus af Växjö's (ca. 1292-1319) segl, som det kendes fra middelalderlige aftryk. Efter Hildebrand. Foto: Flemming G. Rasmussen.

lighed med et pilgrimstegn? Det lader sig vel vanskeligt afvise.

I det foregående er det blevet påvist, at bispestamperne af bly, der er fundet på danske og norske kirkegårde, ikke kan opfattes som vidnesbyrd om bispebegravelser de pågældende steder. Men hvis disse

stamper ikke oprindeligt er blevet anbragt i bispegrave, hvad gør de da på kirkegårde?

Det er en mulighed, at de er blevet anvendt i de pågældende kirker til beseglingsformål, som vi i dag ikke kender, hvorefter de på tilfældig vis er blevet tabt ved kirken. Det specielle fundsted taget i betragtning, kan man imidlertid ikke tillade sig at se bort fra, at der er tale om middelalderlige gravfund. Vægtige argumenter taler vitterlig herfor.

Efter at stampernes oprindelige formål var blevet uaktuelt, kan de sekundært have fundet anvendelse som religiøse amuletter takket være deres afbildninger af biskopper. En parallel kendes fra det byzantinske område i form af et blysegl (en bulle) med afbildning af en soldaterhelgen.³¹ Efter bullen havde opfyldt sit oprindelige formål, blev den omhyggeligt skåret til langs omridset af helgenfiguren, hvorefter det resterende bly blev kasseret. Herefter fik stykket et efterliv som amulet.

Noget lignende er blevet foreslået for de blysegls vedkommende, som oprindeligt har været anbragt under pavebreve (fig. 13). Sådanne blybuller er i ganske stort tal fundet på danske og udenlandske kirkegårde, hvor forklaringen i en del tilfælde kan være, at de er blevet medgivet de døde som amuletter.³²

Man bør således være opmærksom på, at blysigneter med gejstligt motiv i lighed med pavelige blysegl kan have været medgivet de døde som amuletter. Således kan det meget vel vise sig at være tilfældet, at bispeslamperne må opfattes som vidnesbyrd om begravelser. Blot må vi ikke gå ud fra, at det er de pågældende bispers grave, vi er på sporet af.

5. Afslutning

Inden vi forlader tolkningsmodellerne, skal vi dog kort overveje, hvorvidt blystamperne overhovedet

har været tjenlige til fremstilling af troværdige aftryk. Bly kan som nævnt anvendes til seglstamper. Det er der mange eksempler på. Er de foreliggende stamper imidlertid skåret tilstrækkeligt professionelt, således at aftrykkene kan anses for at være en biskop værdige?

Et moderne aftryk af biskop Magnus af Växjö's seglstampe (den i København opbevarede) viser et fuldt tilfredsstillende bispesegl (fig. 5). Det er imidlertid væsentligt at notere sig, at seglet ikke er identisk med de af bispens segl, der kendes fra arkivalisk materiale (fig. 14).³³

Således er det på blystamperne en stjerne, der foroven markerer omskriftens begyndelse, mens voksaftryk på arkivalisk materiale viser det mere vanlige kors. På voksaftryk lægger man mærke til to små kors over dyrehovederne på bispens trone. De mangler på blystamperne. Hertil kommer, at bispeslamperne i det hele taget er forskellige på de to seglbilleder.

For middelalderens trænedede betragter kan der ikke have været tvivl om, hvilket af de to forskellige segl, der var tale om, også selvom vedkommende ikke sad med begge foran sig. Stjernen i omskriften og de små kors over dyrehovederne har man kendt betydningen af.

Det er en opgave for fremtidens forskning at forklare forekomsten af de to forskellige segl. Skyldes forskellighederne alene, at bispeslamperne på et tidspunkt har skiftet stampe – eksempelvis efter en stampe var gået tabt – eller kan der være tale om to stamper fremstillet til hvert sit formål?

Gåden om bispeslampernes oprindelige formål skal ikke søges endegyldigt løst her. Formålet har været at gøre opmærksom på det forhold, at der findes undtagelser, der bekræfter regelen om, at fundet af en middelalderlig seglstampe på en kirkegård in-

dikerer, at her blev stampens ejer i sin tid stedt til hvile.

Noter

1. Andersen 1996 s. 43.
2. Olsen 1960 s. 47ff.
3. Andersen 1992 s. 35f.
4. Gelting 1979 s. 20.
5. Petersen 1886 nr. 797.
6. Fett 1902 s. 66f.
7. Danmarks Kirker, Århus Amt s. 1355f.; Vilhjålmsson 1981.
8. Trættemberg 1970 sp. 216.
9. Jørgensen 1986 s. 10f.; Danmarks Kirker, Århus Amt s. 1352.
10. Saxo 1970, bd. 3 s. 180.
11. Mårtensson 1976.
12. Nationalmuseet, København, inv.nr. D 6109; Cuvelier 1906.
13. Deér 1961 s. 68f.
14. Nielsen 1977 s. 44.
15. Christensen 1957-59.
16. Dipl. Dan./DRB 3. rk., 2. bd. nr. 68.
17. Christensen 1957-59 s. 384f.
18. Dipl. Dan./DRB 3. rk., 9. bd. nr. 499.
19. Dipl. Dan./DRB 4. rk., 4. bd. nr. 281.
20. Chaplais 1973 s. 51ff.; Ewald 1914 s. 29f.; v. Šufflay 1907.
21. Anderson 1956.
22. Norberg 1970 sp. 209.
23. Dipl. Dan./DRB 2. rk., 3. bd. nr. 63.
24. Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis, 3. bd. nr. 6701.
25. Cherry 1985.
26. Urseau 1925-26 s. 57f.
27. Meier 1997.
28. Danmarks Kirker, Ribe Amt s. 527.
29. Tonnochy 1952 nr. 785, 802, 822 m. fl.
30. Merrifield 1987 s. 108f.
31. Cheynet 1997 s. 117.
32. Madsen 1994 s. 25f.
33. Hildebrand 1862 og 1867 nr. 152.

Litteratur

Andersen, Michael: Nye fund af middelalderlige seglstamper på Roskildecggen. *ROMU* 1992, s. 29-44.
–: Endnu en samling nyfundne seglstamper fra Roskildes middel-

alder. *ROMU* 1996, s. 35-54.

Anderson, Iwar: *Halltorps Kyrka*. Svenska Fornminnesplatser 45. Stockholm 1956.

Chaplais, Pierre: The Anglo-Saxon Chancery: From the Diploma to the Writ. *Prisca Munimenta. Studies in Archival & Administrative History presented to Dr. A. E. J. Hollaender*. Ed. Felicity Ranger. London 1973, s. 41-62.

Cherry, John: The Lead Seal Matrix of Peter, Bishop of Chester. *The Antiquaries Journal lxx* 1985, s. 472-73.

Cheynet, Jean-Claude: Byzantine Seals. *7000 Years of Seals*. Ed. Dominique Collon. London 1997, s. 107-123.

Christensen, C. A.: Stig Andersens benyttelse af Valdemar Atterdags segl og forudsætningerne for salget af Estland i 1346. (Dansk) *Historisk Tidsskrift* 11. rk., 5. bd., 1957-59, s. 381-428.

Cuvelier, Joseph: La matrice du sceau de Baudouin IV, comte de Flandre (988-1035). *Revue de Bibliothèques et Archives de Belgique*. Bruxelles 1906, s. 372-83.

Danmarks Kirker. Ribe Amt. Red. Elna Møller m.fl. København 1979ff.

Danmarks Kirker. Århus Amt. Red. Vibeke Michelsen & Kjeld de Fine Licht. København 1968-80.

Danmarks Riges Breve (dansk oversættelse af Dipl. Dan. = *Diplomatarium Danicum*). Udg. af Det Danske Sprog og Litteraturselskab. København 1938ff.

Deér, Josef: Die Siegel Kaiser Friedrichs I. Barbarossa und Heinrichs VI. in der Kunst und Politik ihrer Zeit. *Festschrift Hans R. Hahnloser*. Ed. Ellen J. Beer, Paul Hofer & Luc Mojon. Basel 1961, s. 47-102.

Dipl. Dan. = *Diplomatarium Danicum* (dansk oversættelse i: *Danmarks Riges Breve*). Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938 ff.

DRB = se under Danmarks Riges Breve.

Ewald, Wilhelm: *Siegelkunde*. Berlin 1914.

Fett, Harry: Studier over Middelalderens Norske Sigiller. *Foreninngen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetning for 1902*, s. 65-106.

Gelting, Michael (overs.): *Roskildekrøniken*. Højbjerg 1979.

Hildebrand, Bror Emil: *Svenska Sigiller från Medeltiden*. Stockholm 1862 & 1867

Jørgensen, Kaare Rübner: Om karmeliterordenen i Danmark. Spredte meddelelser på grundlag af nyfund i udenlandske arkiver. *Kirkehistoriske Samlinger* 1986, s. 7-42.

Madsen, Per Kristian: Pavelige blysegl – en rekvisit i senmiddelalderens fromhedsliv? *By, marsk og geest* 7, 1994, s. 15-30.

Meier, Thomas: Inschrifttafeln aus mittelalterlichen Gräbern, Einige

- Thesen zu ihrer Aussagekraft. *Death and Burial in Medieval Europe*. Papers of the "Medieval Europe Brugge 1997" Conference Vol. 2. Ed. Guy De Boe & Frans Verhaeghe. Zellik 1997, s. 43-53.
- Merrifield, Ralph: *The Archaeology of Ritual and Magic*. London 1987.
- Mårtensson, Anders W.: Graven under lampen. *Skalk* 1976, nr. 1, s. 20-28
- Nielsen, Ingrid: Middelalderlige seglstamper fra Roskilde. *Historisk Årbog fra Roskilde Amt* 1977, s. 41-54.
- Norberg, Rune: Sigill II (Sigillförfalskning). *Kulturhistorisk leksikon för nordisk middelalder* bd. XV. 1970, sp. 208-209.
- Olsen, Olaf: St. Jørgensbjerg kirke. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1960, s. 1-71.
- Petersen, Henry: *Danske Gejstlige Sigiller fra Middelalderen*. København 1886.
- Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis* 3. bd. København 1906.
- Saxo: *Danmarks Riges Krønike* bd. 1-3. Jørgen Olrik (overs.). København 1970.
- Tonnochy, A. B.: *Catalogue of British Seal-Dies in The British Museum*. London 1952.
- Trættemberg, Hallvard: Sigill II (Sigillstamper). Norge. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* bd. XV. 1970, sp. 215-221.
- Urseau, Ch.: La tombe de l'évêque Ulger a la cathédrale d'Angers. *Fondation Eugène Piot. Monuments et Mémoires* Tome vingt-huitième. 1925-26, s. 45-68.
- v. Šufflay, Milan: Sigillum Citationis. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* XXVIII Bd. 1907, s. 515-18.
- Vilhjálmsón, Vilhjálmur Örn: Innsigli Jóns Skálholtsbiskups. *Árbók Hins Íslenska Fornleifafélags* 1981, s. 103-114.